

DZIEJE BUDOWY GMACHÓW PAŃSTWOWEGO INSTYTUTU GEOLOGICZNEGO ORAZ ICH ARCHITEKTURA (1919–1936)

HISTORY OF THE CONSTRUCTION OF BUILDINGS OF THE POLISH GEOLOGICAL INSTITUTE AND ITS ARCHITECTURE (1919–1936)

MAREK GRANICZNY¹, HALINA URBAN¹, JOANNA KACPRZAK¹

Abstract. Pierwszą tymczasową siedzibę Państwowego Instytutu Geologicznego (PIG) stanowiła niewielka powierzchnia paru pomieszczeń w Pałacu Staszica na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie. Było to zdecydowanie za mało dla nowo utworzonego Instytutu. Dlatego też dyrektor Instytutu, Józef Morozewicz, przygotował memoriał w sprawie uzyskania zgody na wybudowanie nowych budynków stosownych do potrzeb. Koncepcja Józefa Morozewicza uzyskała akceptację Ministerstwa Przemysłu i Handlu. Ostateczna decyzja o budowie nowych budynków została zaakceptowana przez Sejm Ustawodawczy RP 30 maja 1919 r. W tym celu przydzielono na budowę Instytutu działkę budowlaną na Mokotowie o wielkości 22 500 m², pomiędzy ulicami: Rakowiecką, Wiśniową i Kazimierzowską. Projekt znanego architekta Mariana Lalewicza został wybrany w wyniku przetargu. Głównym problemem rozpoczęcia prac była trudna sytuacja finansowa państwa i ograniczone środki finansowe. Dlatego też prace budowlane przebiegały w wolnym tempie. Budowa pierwszego gmachu, pawilonu południowego, była realizowana począwszy od 1923 r. i zakończona w 1926 r. Oficjalne otwarcie i poświęcenie głównego pawilonu, który był jeszcze niedokończony, nastąpiło 22 grudnia 1929 r. w obecności Ministra Przemysłu i Handlu oraz innych osobistości. Wykończeniowe prace budowlane trwały przez kolejnych siedem lat i zostały ostatecznie zakończone w czerwcu 1936 r. Dnia 17 maja 2013 r. główny budynek Instytutu został nazwany imieniem Józefa Morozewicza.

Słowa kluczowe: Państwowy Instytut Geologiczny, budowa gmachów, Józef Morozewicz, Marian Lalewicz.

Abstract. The first provisional seat of PGI was several rooms in the Staszic Palace in the Krakowskie Przedmieście Street in Warszawa. It was not satisfactory for the newly established Institute. Therefore, director of the Institute Józef Morozewicz prepared an appropriate memorial and attempted efforts to construct new properly designed buildings. The ideas of Józef Morozewicz were positively accepted by the Ministry of Industry and Trade. The final decision to construct new buildings was approved by the Parliament on May 30, 1919. In order to build the Institute, a state-owned plot of land was granted (22,500 m²) in Mokotów between the streets of Rakowiecka, Wiśniowa and Kazimierzowska. Famous architect Marian Lalewicz was chosen to design the buildings. The main problems arose from the difficult economic situation of the country and limited funds for construction works that proceeded very slowly. First, the southern pavilion was completed during 1923–1926. The official opening and consecration of the unfinished main pavilion took place on December 22, 1929, in the presence of Minister of Industry and Trade E. Kwiatkowski and other distinguished guests. However, further constructions took next seven years and were finally finished in June 1936. On May 17, 2013, the main pavilion was devoted to and named to Józef Morozewicz.

Key words: Polish Geological Institute, construction of buildings, Józef Morozewicz, Marian Lalewicz.

---

¹ Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy, ul. Rakowiecka 4, 00–975 Warszawa; e-mail: marek.graniczny@pgi.gov.pl, halina.urban@pgi.gov.pl, joanna.kacprzak@pgi.gov.pl.

Pierwszą siedzibą Państwowego Instytutu Geologicznego był Pałac Staszica² w Warszawie przy ul. Krakowskie Przedmieście. Na drugim piętrze pałacu, od strony wschodniej, odbyło się 7 maja 1919 r. uroczyste otwarcie Instytutu. Pracownikom Instytutu zaproponowano zaledwie 15 pomieszczeń na drugim piętrze, co było całkowicie niewystarczające. Z tego powodu, na długo przed formalnym utworzeniem Instytutu, podjęto starania o uzyskanie nowej, odpowiednio zaprojektowanej siedziby.

Dyrektor Instytutu, Józef Morozewicz, przygotował stosowny memoriał (opublikowany 9 stycznia 1919 r.) uzasadniający potrzebę takiej budowy. Argumenty przytoczone przez Morozewicza znalazły uznanie i poparcie Sekcji Górniczo-Hutniczej. Szef Sekcji, Stanisław Świętochowski, niespełna tydzień później, 16 stycznia, napisał do Ministra Przemysłu i Handlu co następuje: „Przesyłając memoriał w sprawie budowy nowego gmachu na potrzeby Państwowego Instytutu Geologicznego, opracowany przez prof. Morozewicza, Sekcja uważa podane w nim motywy za słuszne, tak ze względów rzeczowych, jak i ze względu szerzej pojętej ekonomii państwowej. Należy bowiem stwierdzić że ani teraz, ani w przyszłości niepodobna będzie znaleźć w Warszawie gmachu państwowego, któryby specjalnym wymaganiom naukowym Instytutu mógł odpowiadać. Konieczności budowy nie będzie można zatem uniknąć. Lepiej ją przedsięwziąć odrazu, nie odkładając na nieokreśloną przyszłość, gdyż uniknie się przez to niepożądanego stratu czasu w pracach Instytutu i niepotrzebnych wydatków prowizorycznych: opłaty lokalu, urzędzenia prowizorycznego pracowni i.t.p.

Sekcja zwraca się do Pana Ministra z prośbą o poparcie tej sprawy na Radzie Ministrów, a mianowicie o wyjednanie potrzebnych na budowę gmachu kredytów w ciągu dwóch lat 1919–1920.”

Memoriał został przekazany Komisji Budżetowo-Skarbowej Sejmu oraz Ministerstwu Rolnictwa i Dóbr Państwowych, w którego gestii było dysponowanie placami państwowymi. Trafił także do Ministerstwa Robót Publicznych, które rozporządzało funduszami przeznaczonymi na budowę gmachów państwowych i sprawowało nadzór nad ich wykonaniem.

Kolejnym ważnym etapem było uchwalenie przez Sejm 3 kwietnia 1919 r. „Wniosku nagłego”, w którym wezwano między innymi Rząd do „(...) przystąpienia do budowy odpowiedniego gmachu dla potrzeb geologicznych państwa polskiego”. Ostateczną decyzję o budowie gmachu dla Instytutu podjęto 30 maja 1919 r. na plenarnym posiedzeniu Sejmu. W ślad za tą decyzją Minister Przemysłu i Handlu 23 lipca zwrócił się z prośbą do Sekcji Budowlanej Ministerstwa Robót Publicznych o włączenie do projektu budżetu na

drugie półrocze 1919 r. sumy 1 000 000 marek polskich³ na budowę siedziby PIG. W tym samym czasie zostały rozstrzygnięte sprawy związane z lokalizacją nowej siedziby. Wydział Gmachów Państwowych Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych zaproponował pod budowę gmachu PIG: „Plac państwowy na Mokotowie między ulicami Rakowiecką, Wiśniową, i Kazimierzowską, o powierzchni 22.500 m²”. Cytując dyrektora Morozewicza: „Ponieważ plac ten tak co do swojego obszaru, jak przyszło otoczenia (mają tu stanąć w przyszłości gmachy poświęcone studjom wyższemu), odpowiada wymaganiom rzeczowym P.I.G., przeto dykcja jego z wdzięcznością przyjęła zaoferowaną parcelę”. Ostatecznie w piśmie datowanym na 20 sierpnia 1919 r. Sekcja III Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych upoważniła PIG do: „(...) objęcia tej nieruchomości i roztoczenia nad nią opieki”.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na błyskawiczne (obecnie niewyobrażalne!) tempo załatwiania spraw – od decyzji Parlamentu po przyznanie działki upłynęły zaledwie trzy miesiące.

Teren przyznanej działki obejmował niezagospodarowane obszary Mokotowskiego Pola Wojennego, które były włączone w granice miasta na mocy rozporządzenia niemieckiego gubernatora generała Hansa von Beselera. Po odzyskaniu niepodległości, w 1918 r., grunty te przeszły w gestię Skarbu Państwa. Rozpoczęto zagospodarowywanie południowego obrzeża Pola Mokotowskiego, lokując tam, zgodnie z przyjętymi planami, instytucje naukowe, które miały stanowić załączek przyszłej dzielnicy uniwersyteckiej. Działkę, na której miał powstać Instytut, ograniczały ulice: od północy, od strony Pola Mokotowskiego – Batorego, od zachodu – przedłużenie ul. Kazimierzowskiej, dawniej ul. Sokołów (obecnie zamknięta, przeznaczona na parking sztabu Generalnego), od wschodu – przedłużona ul. Wiśniowa z zabudowaniami po koszarach artylerii (część tej ulicy, przylegającej do Instytutu, nosiła nazwę Skautów), od południa zaś – Rakowiecka. Ulica Batorego, według koncepcji urbanistycznych z lat 20. i początku 30. XX w., miała dochodzić do ul. Puławskiej, a przed samym Instytutem rozszerzyć się w formę placu (Wagner, 2010), dlatego zaprojektowano tutaj główne wejście do przyszłego gmachu głównego.

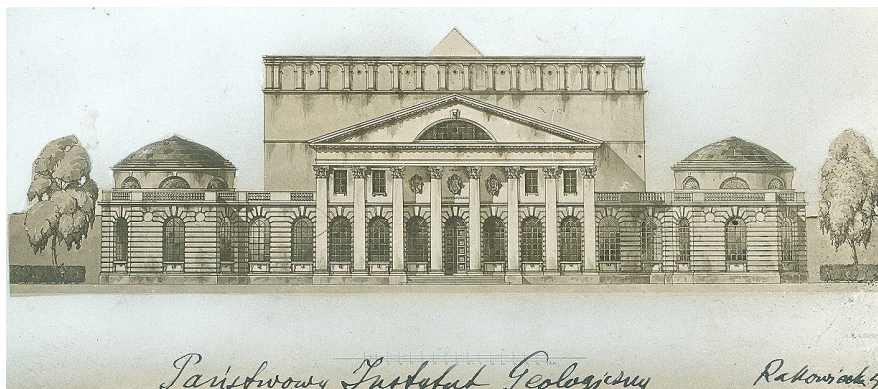
Po uzyskaniu lokalizacji dla obiektów zawiązano Komitet Organizacyjny Budowy gmachu PIG, którego pierwsze posiedzenie odbyło się 19 września 1919 r. Obecni byli na nim panowie: Gustaw Trzczeński (naczelnik oddziału budowlanego), Marian Lalewicz (kierownik Biura Gmachów Państwowych), Bronisław Kolbe (przedstawiciel Ministerstwa Przemysłu i Handlu) oraz dyrektor Józefa Morozewicz,

² Pałac Staszica został wzniesiony w latach 1820–1833 według projektu słynnego architekta Antonio Corazziego dla Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

³ W styczniu 1920 r. Sejm RP ustanowił jako jedyną walutę państwa polskiego – markę polską. W związku z niestabilną sytuacją skarbu w okresie wojny polsko-bolszewickiej i bezpośrednio po niej, marka polska podlegała systematycznej inflacji. W 1923 r. umiarkowana inflacja marki przerodziła się w hiperinflację, która doprowadziła do poważnego kryzysu skarbu państwa, niemożności skutecznego pokrywania wydatków budżetu oraz zaburzeń społecznych. Przykładowo w 1918 r. cena dolara amerykańskiego kształtowała się na poziomie 9 marek, podczas gdy w 1923 r. za jednego dolara płacono około 15 000 000 marek! Hiperinflację powstrzymał premier W. Grabski; dokonał sanacji finansów publicznych i ustanowił nową walutę – złotego, który został oparty na parytecie złota.

Fig. 1. Projekt głównego pawilonu PIG – elewacja północna od strony ulicy Batorego

Project of the main pavilion of PGI – northern elevation from Batory Street

którego zaproszono do prac Komitetu 4 września. W trakcie spotkania podjęto decyzję o zorganizowaniu zamkniętego konkursu na projekt architektoniczny gmachu. W tej sprawie interesującą argumentację przedstawił naczelnik Trzcziński: „Ze względu na pożądaną pośpiech i swoistość zamierzonej budowy byłoby rzeczą ze wszech miar wskazaną, by konkursowi nadać charakter zamknięty, nie zaś publiczny. Warunki konkursu zamkniętego, do którego wzywa się kilku artystów z góry wybranych, pozwalają na dokładne porozumienie się z nimi tak, co do życzeń właściciela gmachu, jak i co do jego swoistych potrzeb naukowych, których niepodobna dokładnie wyrazić w programie budowy. Ta możliwość obiektywnego porozumiewania się projektodawcy z wykonawcą wpływa niewątpliwie korzystnie na pośpiech i celowość mającego się wykonać projektu budowy”.

Do konkursu zaproszono architektów: Mariana Lalewicza, Franciszka Mączyńskiego, Juliusza Nagórskiego oraz Oskara Wiktora Sosnowskiego. Termin nadsyłania szkiców projektu wyznaczono na 1 grudnia 1919 r.

Nadesłane na konkurs projekty zostały podczas wielu posiedzeń rozpatrzone i ocenione przez sąd konkursowy, do którego (oprócz członków komitetu budowlanego) weszli jeszcze dwaj delegaci Koła Architektów: Stanisław Noakowski i Czesław Przybylski. Pierwszeństwo przyznano projektowi profesora Mariana Lalewicza (1876–1944). Był on wybitnym architektem, absolwentem Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu. Po powrocie do Polski podjął aktywną działalność społeczną, architektoniczną i pedagogiczną. W 1920 r. został kierownikiem Katedry i Zakładu Architektury Starożytnej na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej. Pełnił tam również funkcje dziekana Wydziału (1925–1927) oraz prorektora (1935–1938). Uznawany za reprezentanta akademickiego klasycyzmu był autorem wielu budynków wzniesionych w Petersburgu i Warszawie⁴.

Komisja konkursowa poleciła laureatowi opracowanie planów w formie przyjętej przez Departament Budownictwa Ministerstwa Robót Publicznych. Dyskutowano także w sprawie zagospodarowania wnętrza: „Zgodzono się usunąć z gmachu głównego pracownie chemiczne do

osobnego pawilonu, a w głównym gmachu pomieścić muzeum na drugim piętrze, bibliotekę i ubikacje administracyjne na parterze, pracownie geologów głównie na pierwszym piętrze i o ile będą wolne ubikacje także na parterze i 2 piętrze (...)”.

Uwagi komisji konkursowej zostały zawarte w V. i VI. protokole Komitetu organizacyjnego: „Projekt p. Lalewicza posiada w porównaniu z innymi projektami nadesłanymi najmniejszą kubaturę (35 000 m³), jakkolwiek po usunięciu braków, musiałaby ona wzrosnąć. Pomimo wykazanych braków, projekt p. Lalewicza odznacza się silnym ujęciem architektonicznym całości danego problemu, a w szczególności interesującym opracowaniem sali posiedzeń, hallu, oraz wirydarza, łączącego gmach główny z domkiem mieszkalnym”.

Komisja „międzyministerialna” 26 lipca 1920 r. ponownie oceniła propozycję Lalewicza. Na jej wniosek Minister Robót Publicznych zatwierdził ostatecznie projekt 7 września 1920 (fig. 1).

Magistrat Miasta Stołecznego Warszawy 18 września 1920 r. nadał numer hipoteczny (N. 7083) i policyjny (N. 4) dla: „(...) terytorium placu państwowego, położonego przy ulicy Rakowieckiej pomiędzy projektowanymi przedłużeniami ulic Wiśniowej i Kazimierzowskiej, przeznaczonego pod budowę nowego gmachu Państwowego Instytutu Geologicznego”.

Następnie przystąpiono do starań o uzyskanie kredytów budowlanych. Pismem z dnia 4 listopada 1920 r. Ministerstwo Skarbu wyasygnowało pierwszą znaczącą kwotę 1 500 000 marek polskich „(...) na rozpoczęcie budowy Instytutu Geologicznego”. Ze względu na późną porę roku i szczupłość przyznanej kwoty, w 1920 r. zdołano wykonać tylko część robót ziemnych i zalać fundamenty pawilonu południowego, w którym miały pomieścić się pracownie chemiczna i mechaniczna oraz szlifiernia.

W 1921 r., w związku z niekorzystnym stanem finansowym Państwa (trwała wojna polsko-sowiecka), Ministerstwo Skarbu początkowo odmówiło udzielenia kredytów na dalszą budowę Instytutu (pismo nr 4578/D.B z 2 kwietnia 1921 r.). Ministerstwo niedługo jednak po tej decyzji: „(...)

⁴ Lalewicz zginął podczas Powstania Warszawskiego (w drugim tygodniu sierpnia) na podwórku przy ulicy Dzikiej w pobliżu Powązek, wraz z 200 ofiarami zbiorowej egzekucji, którą wykonał azerski batalion SS. Podobno na szyi miał zawieszoną paczkę, zawierającą rękopis dzieła, nad którym pracował od wielu lat – „Historia architektury” (Majewski, Urzykowski, 2014).

mając na względzie uchwałę Sejmu z dn. 30 maja 1919 r., wzywającą Rząd do niezwłocznego rozpoczęcia budowy gmachu dla potrzeb geologicznych państwa, oraz uznając konieczność stworzenia jak najrychlej dla Instytutu Geologicznego niezbędnej dlań warsztatu naukowego, bez którego tak doniosła dla Państwa działalność Instytutu nie może się należycie rozwinąć, a ponadto licząc się ze stanowiskiem p. Ministra Robót Publicznych, który popiera wniosek Ministerstwa Przemysłu i Handlu o kontynuowanie budowy Instytutu Geologicznego zmieniło swoją poprzednią decyzję w tej sprawie i wyraziło zgodę na: kontynuowanie omawianej budowy, a w szczególności zaś pawilonu południowego, oraz wstawienie do budżetu na r. 1921 «kredytu, na ten cel potrzebne»”.

W ślad za tym, w pismach z 28 czerwca (Nr 9928/ D. B.) oraz 15 września 1921 r. (Nr 13644/ D.B.) Ministerstwo Skarbu poleciło Głównemu Urzędowi Kasowemu uruchomienie kredytu w wysokości 20 000 000 marek polskich i przekazanie go do dyspozycji dyrektora Państwowego Instytutu Geologicznego, dzięki czemu budowa mogła być kontynuowana (fig. 2)

Prace budowlane ciągnęły się jednak bardzo powoli, o czym świadczy pismo dyrektora Morozewicza do Departamentu Budżetowego Ministerstwa Skarbu z dnia

31 marca 1922 r.: „Powolne tempo budowy PIG, które ciągnie się już trzeci rok, a znajduje się dopiero w połowie pawilonu południowego, wpływa nie tylko hamująco na rozwój tej instytucji, ale także zwiększa w sposób dotkliwy koszty budowlane.”

W latach 1922 i 1923 podjął również starania o wybrukowanie przedłużeń ulicy Wiśniowej i Kazimierzowskiej sąsiadujących z działką Instytutu, doprowadzenie gazociągu oraz uruchomienie linii tramwajowej wzdłuż ulicy Rakowieckiej. W piśmie do Magistratu Stołecznego Warszawy z 10 sierpnia 1923 r. poinformował również, że: „Pawilon południowy Instytutu już został wzniesiony, pozostało tylko zewnętrzne wykończenie, jako to: częściowe otynkowanie ścian, ustawienie i wykończenie balkonów itp. drobniejsze roboty, a pod pawilon główny zakładają się obecnie fundamenty”.

Interesującym dokumentem jest pismo dyrektora Morozewicza z 7 lutego 1924 r., skierowane do Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych Miasta Warszawy z prośbą: „(...) o zarezerwowanie pewnej części materiałów, które będą uzyskane przez rozebranie Soboru prawosławnego na Placu Saskim (obecny Plac Piłsudskiego), dla celów budowy wspomnianego gmachu. W szczególności były pożądane dla Instytutu Geologicznego stopnie granitowe w ilości około 300 metrów bieżących, a pozatem te obiekty urządzenia wewnętrznego Soboru, które nie mając szczególniejszej wartości artystycznej, mogłyby przecież być użyte do celów naukowo – muzealnych Instytutu”. Wspomniane schody, zbudowane z różowo-czerwonego granitu rapakiwi, który pochodził z Wysp Alandzkich, można oglądać do dziś przy głównym wejściu Instytutu od strony ulicy Batorego.

Tempo prac budowlanych wciąż było niezadawalające, tym razem z powodu szalejącej inflacji. Kredyty przyznane na budowę wyglądały imponująco, ale tylko na papierze. W 1922 r. była to kwota 50 000 000 marek, w 1923 r. – 337 500 000, w 1924 r. – 80 000 złotych polskich (po denominacji). W 1925 r. kwotę tę podniesiono do 300 000 zł., co pozwoliło na ukończenie gmachu południowego; w dniu 24 czerwca 1926 r. nastąpił jego formalny odbiór.

W tym samym roku zaczęły się ponownie komplikować sprawy związane z budową gmachu głównego. Zacytujmy fragment pamiętnika dyrektora Morozewicza: „W 1926 r. kredyty przewidziane w budżecie na budowę pawilonu głównego zostały przez Ministerstwo Skarbu skreślone, pomimo zeszłorocznej uchwały Sejmu. Dzięki jednak poparciu tej sprawy przez p. Ministra Oraczewskiego rozpoczęto budowę pawilonu głównego, który ciągnie się na północ względem pawilonu już wybudowanego i ma się zakończyć frontem przy ulicy Stefana Batorego. W r. 1927 sprawa budowy ponownie utknęła, gdyż Skarb Państwa odmówił znowu kredytu. Poruszyła się ona naprzód dopiero w r. następnym (1928), kiedy przyznano na nią 750 000 zł., głównie dzięki poparciu p. Ministra Kwiatkowskiego. Ale zmniejszono przytem kubaturę zatwierdzonego już poprzednio projektu budowlanego o 10% ze względów oszczędnościowych. Plan gmachu należało więc przerobić, szukać ponownie jego zatwierdzenie i.t.d. Zajęło to znów 5 miesięcy czasu (...)” (Morozewicz, 1938).

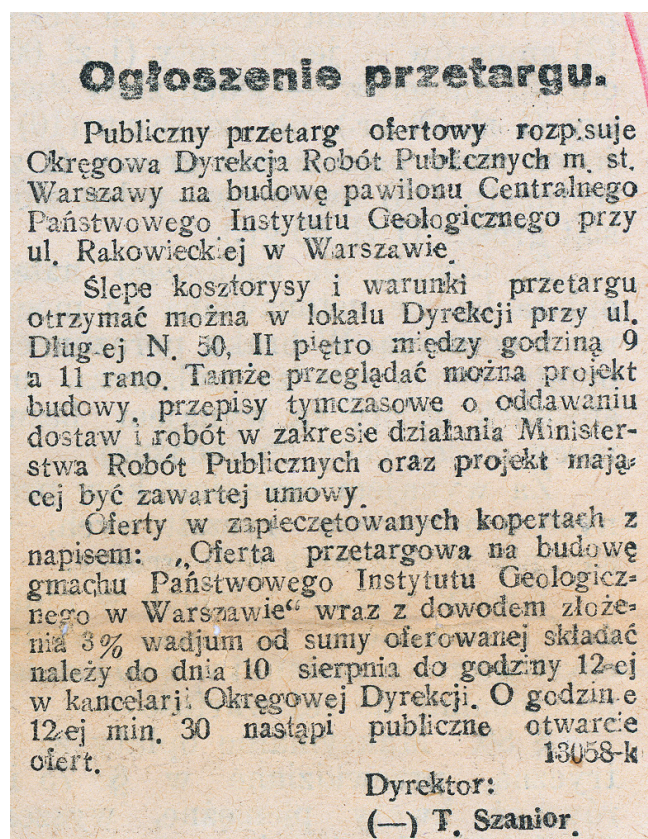

Fig. 2. Oferta przetargowa na budowę głównego pawilonu PIG – Monitor Polski, nr 177, 3.08.1928

Announcement of tender for building of the main pavilion of PGI – Monitor Polski, nr. 177, 3.08.1928

Gmach główny w stanie surowym został ukończony w 1929 r., a 22 grudnia odbyło się poświęcenie budynku w obecności m.in. Ministra Przemysłu i Handlu – Eugeniusza Kwiatkowskiego, prezesa Najwyższej Izby Kontroli – Stanisława Wróblewskiego i prezesa Polskiej Akademii Umiejętności – Kazimierza Kostaneckiego. Stosowny akt wmurowano w fundament pawilonu frontowego pod głównym wejściem do gmachu (od strony ulicy Batorego).

Do częściowego użytku gmach główny został oddany w 1930 r., wtedy też nastąpiła ostateczna wyprowadzka z Pałacu Staszica. Prace budowlane nadal postępowały jednak bardzo powoli, głównie z powodu braku finansów (fig. 3). Tak opisywał budynek Instytutu w latach trzydziestych prof. Marian Lalewicz: „*Sam gmach Instytutu składa się z trzech części: południowa, zwrócona do ulicy Rakowieckiej mieści laboratorium mechaniczne, petrograficzne i chemiczne oraz mieszkania personelu, środkowy korpus przeznaczony jest na muzea, bibliotekę i pracownie specjalistów, zaś północne bloki od strony lotniska (mieszczonego się wówczas na Polu Mokotowskim) t.j. zwrócone do miasta, będą mieściły salę wykładową, czytelnię i administrację, jako lokale dostępne dla publiczności. Korpus centralny posiada halę – muzeum z górnym światłem i konstrukcją żelazną wieszarową o 17 m rozpiętości. Kolumnady, otaczające to muzeum – hale pomyślane w naturalnych kamieniach mających zobrazować nasze bogactwa kamienia budowlanego zostały niestety, ze względów oszczędnościowych wykonane w żelazo – betonie i otynkowane terrazytem. Również pomyślane w marmurze posadzki tejże hali i korytarzy musiały być dla przyczyn powyższych wykonane w terrakocie. Niedokończona część z rotundami od strony miasta jak również całe uporządkowanie otoczenia budynku czeka na dalsze kredyty*” (Urban, Graniczny, 2009).

Projekt gmachu PIG był pierwszą pracą po powrocie Lalewicza do Polski i, jak twierdzi Wagner (2010), stanowił wyjątek wśród jego przedsięwzięć zrealizowanych po powrocie do kraju. Przy realizacji projektu nawiązywał z rozmysłem do różnych form architektury polskiej, między innymi do twórczości Antonio Corazziego (włoskiego architekta działającego w Polsce w latach 1818–1845). Wagner widzi również analogię pomiędzy wystrojem wnętrza sali muzealnej (obecnie imienia E. Strzeleckiego) a renesansowymi krużgankami dziedzińca na Wawelu. Ciekawe są również spostrzeżenia w nawiązaniu do elewacji korpusu głównego (od strony ulicy Wiśniowej): „*(...) o doskonale rozplanowanej funkcji, z dopasowaną do niej dyspozycją przestrzenną coraz niższych kolejnych pięter, architekt zaprojektował w odniesieniu do form renesansowych, pałaców miejskich, co spójnie wiązało się zarówno z wprowadzeniem wewnętrznego dziedzińca kolumnowego, jak i projektowaną oprawą architektoniczną*”. Autorka artykułu pisze dalej, że obramowania okien na pierwszym piętrze są „*(...) wzorowane być może na wawelskich wykuszach Franciszka Florentczyka*”. Z kolei umieszczenie we fryzie (nad drugim piętrzem) wąskich „*otworów strzelniczych*” wentylujących poddasze: „*(...) było ukłonem w stronę historycznej funkcji, jaką pełniły renesansowo-manierystyczne*

attyki – oprócz zapobiegania rozprzestrzeniania pożaru, miały także znaczenie obronne”. Dla odmiany „*pawilony w skrzydle południowym zgodnie z przeznaczeniem nawiązują do architektury klasycystyczno-barokowych polskich dworów, z wyeksponowanymi w elewacjach frontowych i bocznych kolumnowymi portykami w wielkim porządku i łamanymi, polskimi dachami, pod którymi ukryto kondygnację użytkową*”. W północnym frontowym skrzydle Instytutu zaś „*(...) architekt nawiązywał tu do form rosyjskiego empiru (...)*” (Wagner, 2010).

Zachowało się oryginalne pismo Morozewicza do prezydenta Mościckiego, z grudnia 1933 r., z prośbą o wsparcie w pozyskaniu niezbędnych środków na dokończenie budowy (fig. 3). Zacytujmy jego fragment: „*Ośmielony łaskawością Pana Prezydenta, proszę jak najgoręcej o poparcie tej sprawy u Pana Premiera, który możeby zechciał kwotę powyższą przyznać Instytutowi z nadwyżek Pożyczki Narodowej*”. Chodziło o kwotę 195 000 zł na wykończenie wewnętrzne parteru w gmachu głównym i innych pomieszczeń, ogrodzenia całej posesji, uporządkowanie otoczenia (wybrukowanie ulic, położenie chodników

Fig. 3. Prace budowlane we wnętrzu głównego gmachu PIG – lata 1928–1934 (Narodowe Archiwum Geologiczne PIG-PIB)

Construction works in the interior of the PGI main building – between 1928–1934 (National Geological Archive PGI-NRI)

itp.) oraz budowę pawilonu geofizycznego. Dyrektor Morozewicz przywiązywał dużą wagę do budowy pawilonu: „Państwowy Instytut Geologiczny – poza ukończeniem budowy gmachu głównego – posiada jeszcze jedną pilną potrzebę budowlaną, a mianowicie wzniesienie pawilonu geofizycznego na pomieszczenie aparatów, zakupionych już za kwotę ok. 500 000 zł., na które nie ma dotychczas odpowiedniego lokalu, a które skutkiem tego, jako instrumenty bardzo subtelne i czule na wstrząśnienia, ulegają zniszczeniu. Pawilon geofizyczny ma stanąć na środku placu umyślnie w tym celu zarezerwowanego na Pd. od pawilonu głównego. Ma on stanowić podziemie dwu-poziomowe, ujęte w mury oraz parterowy domek nad powierzchnią terenu. Specjalne wiercenie gruntu wykonane do głębokości 50 m kosztem P.I.G., dowiodło, że teren wybrany w zupełności nadaje się na podziemie, tak, iż przy jego pogłębianiu żadnych przeszkód ze strony wód zaskórnych nie będzie” (Morozewicz, 1938).

Trzy lata temu udało się zidentyfikować pawilon geofizyczny, który został ostatecznie ukończony na przełomie lat 1936 i 1937. Na zdjęciu lotniczym z 1945 r. można rozpoznać parterowy domek w kształcie sześcioboku, o powierzchni około 40 m², stojący pośrodku działki instytutowej pomiędzy pawilonem południowym (obecnie gmach im. Ignacego Domeyki), ul. Rakowiecką, ul. Wiśniową i Sztabem Generalnym. Najprawdopodobniej domek ten został zburzony w trakcie budowy gmachu A (obecnie im. J. Wyżykowskiego) w latach 50. XX wieku. Przeprowadzone na podstawie ortofotomapy z 1945 r. pomiary geodezyjne pozwoliły zlokalizować szyb geofizyczny pod przybudówką przylegającą do gmachu A, dokładnie w miejscu studni (tak zwanego „burzowca”). Studnia od wielu lat spełnia rolę zbiornika retencyjnego, do którego w czasie obfitych opadów jest odprowadzany nadmiar wody. Średnica otworu liczy

więcej niż trzy metry; zachowały się skorodowane stalowe schody prowadzące w głąb czeluści, widoczne są rury, kable i belki. Głębokość otworu, zmierzona 26 kwietnia 2010 r., wyniosła 11,2 m, z czego 6,7 m było zalane wodą (według relacji dyrektora Morozewicza jej pierwotna głębokość sięgała 20 m). To właśnie tędy schodziło się do podziemnego laboratorium. Co się stało z instrumentami geofizycznymi? Czy nadal się tam znajdują? Kiedy zasypano studnię? Odpowiedzi na te pytania będzie można udzielić dopiero po przeprowadzeniu prac wykopaliskowych.

Zacytujmy jeszcze raz dyrektora Morozewicza, w związku z finalizacją budowy gmachu głównego: „Nastąpiło to dopiero w latach 1934 i 1935 dzięki Funduszowi Pracy, którego dyrektorowie (Z. Madejski i M. Ponikowski) udzielili mi na to niezbędnych środków (w 1935 r. była to dwukrotna dotacja obejmująca w sumie 30 000 zł.) Po 16 latach nieustannych zabiegów i molestowań, otrzymaliśmy nareszcie gmach, czyniący zadość wszystkim potrzebom instytutu, mającego zbadać budowę geologiczną Polski i jej bogactwa kopalne” (Morozewicz, 1938).

Na 1936 r. zabezpieczono również kwotę 50 000 zł, dzięki której było możliwe ostateczne zakończenie prac budowlanych w czerwcu tegoż roku.

Odbudowane po zniszczeniach wojennych gmachy służą Instytutowi po dzień dzisiejszy, a wnętrze pawilonu głównego należy do najpiękniejszych w Warszawie. Decyzją dyrektora J. Nawrockiego patronem tego gmachu jest Józef Morozewicz. W dniu 17 maja 2013 r., przy głównym wejściu, odsłonięto tablicę pamiątkową, wykonaną z brązu, poświęconą pierwszemu dyrektorowi PIG. To symboliczny wyraz wdzięczności za jego, zakończone z sukcesem, niestrudzone wysiłki, starania i upór w trakcie projektowania i realizacji budowy siedziby Instytutu.

LITERATURA

- LALEWICZ M., 1934 — Gmach Państwowego Instytutu Geologicznego w Warszawie. *Architektura i Budownictwo*, 3: 67–75.
- MAJEWSKI J.S., URZYKOWSKI T., 2014 — Przewodnik po powstańczej Warszawie. Świat Książki, Warszawa.
- MOROZEWICZ J., 1938 — Życie Polaka w zaborach i odzyskanej ojczyźnie 1865–1937. Wydanie własne, Warszawa.
- URBAN H., GRANICZNY M., 2009 — Dziewięćdziesiąta rocznica utworzenia Państwowego Instytutu Geologicznego na tle zarysu nauk o Ziemi w Polsce. *Biul. Państw. Inst. Geol.*, 433.
- WAGNER A., 2010 — Gmach Państwowego Instytutu Geologicznego w Warszawie – przestrzenno-architektoniczne odniesienia Mariana Lalewicza do Klasycyzmów w architekturze polskiej. *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*, 55, 4: 88–102.

Pozostałe teksty cytowane w artykule pochodzą z korespondencji służbowej PIG, wypowiedzi oraz innych materiałów zachowanych w Narodowym Archiwum Geologicznym PIG-PIB.

SUMMARY

The first provisional seat of PGI was rooms in the Staszic Palace in the Krakowskie Przedmieście Street in Warszawa. It was not satisfactory for the newly established Institute. Therefore, director of the Institute Józef Morozewicz prepared an appropriate memorial and attempted

efforts to construct new properly designed buildings. The memorial was forwarded to the Parliamentary Budget Commission and the Ministry of Agriculture and National Patrimony, whose responsibility was to dispose of state-owned land. The document was also sent to the Ministry

of Public Works, which had funds for the construction of public buildings and exercised supervision over their execution. The ideas of Józef Morozewicz were positively accepted by the Ministry of Industry and Trade. The final decision to construct new buildings was approved by the Parliament on May 30, 1919. In order to build the Institute, a state-owned plot of land was granted (22,500 m²) in Mokotów between the streets of Rakowiecka, Wiśniowa and Kazimierzowska. Marian Lalewicz (1876–1944) was chosen to design the buildings. He was a prominent architect, graduated from the Academy of Fine Arts in St. Petersburg. After returning to Poland he took social, architectural and pedagogical activities. In 1920, he became the director of the Department of Ancient Architecture in the Faculty of Architecture at Warsaw University of Technology. He was also the Dean of the Faculty (1925–1927) and the Vice-Rector (1935–1938). Recognized as a representative of the academic classicism he was the designer of many buildings erected in St. Petersburg and Warsaw. The main problems concerned the difficult economic situation

of the country and limited funds for construction works that proceeded very slowly. An interesting document is a letter from Director Morozewicz dated February 7, 1924, addressed to the District Directorate of Public Works of the City of Warsaw, with a request to reserve a certain part of the materials that will be obtained by the dismantling of the Orthodox Church at the Saxon Square (currently Piłsudski Square) for purposes of the construction of the PGI building. In particular, the Geological Institute was interested in approximately 300 metres of granite steps. Those stairs, built of the Åland Islands pink-red rapakiwi granite, can still be seen at the main entrance to the Institute from Batorego Street. First, the southern pavilion was completed during 1923–1926. The official opening and consecration of the unfinished main pavilion took place on December 22, 1929, in the presence of Minister of Industry and Trade E. Kwiatkowski and other distinguished guests. However, further constructions took next seven years and were finally finished in June 1936. On May 17, 2013, the main pavilion was devoted to and named to Józef Morozewicz.